

УДК: 159.923.3

© Талаш І.О., 2013 р.

І.О. Талаш
ДВНЗ «Криворізький національний
університет» Криворізький педагогічний
інститут, м. Кривий Ріг

РОЛЬОВА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано вплив суспільних процесів, факторів на формування рольової структури особистості сучасного викладача вищої школи.

Ключові слова: соціальні функції, професійні ролі, рольова структура особистості, рольовий репертуар, відчуження, професійна діяльність, суспільство спектаклю.

И.А. Талаш

РОЛЕВАЯ СТРУКТУРА ЛИЧНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ПЕ- ДАГОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ: ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Проанализированы влияние общественных процессов на формирование ролевой структуры личности современного преподавателя высшей школы.

Ключевые слова: социальные функции, профессиональные роли, ролевая структура личности, ролевой репертуар, отчуждение, профессиональная деятельность, общество спектакля.

I. Talash

ROLE STRUCTURE OF PERSONALITY OF A PROFESSOR OF A PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION: PHILOSOPHICAL ASPECT

The article contains analysis of impact of social processes and factors on formation of role structure of personality of modern professor of a higher educational institution.

Key words: social functions, occupational roles, role structure of personality, role repertoire, alienation, professional activity, the society of the spectacle.

Постановка проблеми. Соціальна роль викладача, його професійні функції визначаються передусім суспільством, його запитами, соціально-політичними, економічними умовами, у яких перебувають вищі навчальні заклади, реформами, що запроваджуються в системі освіти. Крім того, його рольова структура зумовлена змістом професійної діяльності, а саме: підготовкою майбутніх вчителів-професіоналів. Однак, сьогодні склалася така ситуація, коли вимоги суспільства і зміст професійної діяльності викладача суперечать одне одному.

Реалізація принципів Болонського процесу в системі вищої освіти України вимагають перегляду професіограми викладачів вищих навчальних закладів, і передусім, їх функцій, змістових характеристик особистості, а саме: її структури та рольової позиції. Разом із тим, процес становлення особистості професіонала – викладача вищого навчального закладу – відбувається стихійно, інтуїтивно, що суперечить соціальному замовленню, адже сучасна вища школа вимагає професіонала, який зможе свідомо й цілеспрямовано вдосконалюватись протягом життя. Подолання стихійності процесу професійного становлення педагога ВНЗ, наявних суперечностей між вимогами суспільства і змістом професійної діяльності педагога можливо шляхом чіткого усвідомлення особистістю системи необхідних професійних якостей, функцій, а отже, професійної рольової структури.

Цілі статті. У статті зроблено спробу проаналізувати вплив процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, на формування рольової структури особистості викладача вищої педагогічної школи, окреслити шляхи гармонізації суспільних факторів і професійних функцій педагога, що впливають на становлення особистості викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу суспільства на формування особистості присвячені праці філософів, зокрема, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Г. Дебора, Е. Дюркгейма, К. Маркса, Г. Маркузе, Ж.-Ж. Руссо, Л. Фейєрбаха, Е. Фромма, О. Шпенглера, К.Ясперса та інших.

Структуру соціальних ролей особистості досліджували Г. Андреева, Р. Ассаджіолі, П. Горностай, Н. Корабльова, О. Кронік, Т. Шибутані та інші. Рольова структура особистості вчителя мало досліджена, описана в працях І.Г. Колмакової, З.М. Мірошник. Зазначимо, що рольова структура викладача вищої педагогічної школи не була предметом спеціальних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, за твердження французького філософа Г. Дебора, ми живемо в суспільстві спектаклю, коли всі стосунки між людиною і людиною, людиною і державою підпорядковані виробленню або поглинанню матеріальних цінностей, коли надають перевагу речам, а не образам, копії, а не оригіналу, уявленню, а не дійсності, видимості, а не буттю. У такому суспільстві людина зосереджена на накопиченні матеріального, тоді як духовне життя занедбане. За визначенням Г. Дебора, спектакль підпорядковує собі людей тією мірою, якою їх вже цілком підпорядкувала економіка. Такий лад не може не відбитися на особистості викладача вищої школи. Як наслідок, дедалі частіше лунають з телеекранів повідомлення про те, що того чи іншого викладача, навіть ректора ВНЗ схоплено на хабарі, ведеться слідство. У суспі-

льстві (у тому числі в батьків і студентів, в окремих викладачів) складається враження, що освіту можна купувати (або продавати), як і будь-які послуги. Це враження не безпідставне ще й тому, що сьогодні поширення набула форма навчання за контрактом, якою користуються переважно студенти, яким не вистачило балів, щоб витримати конкурс під час вступу на навчання за державним замовленням. Відповідно, всім викладачам без винятку суспільство починає нав'язувати роль маркетолога-продавця.

Такий стан речей в освіті гостро критикує відомий грузинський педагог і психолог Ш. Амонашвілі. Зокрема, він наголошує, що школа – це сходишки духовного зростання учнів, а не заклад, де продаються освітні послуги. Натомість у суспільстві поширюється словосполучення «ринок освітніх послуг». Як зазначає вчений, школа перетворюється на ринок речей і збиральника неоголошених податків з батьків [1, с. 239]. Більше того, самі знання сприймаються як товар батьками, та й самими учнями, який дозволить зручно влаштуватися в подальшому житті. Якість знань оцінюються не за тим, як вони складаються в духовному світогляді молоді людини, а за тим, як ця молода людина за допомогою цих знань виграє конкуренцію, перемагає інших, стає успішною [1, с. 226]. Студентство в переважній більшості сприймає диплом як квиток для входу в суспільне життя, про який можна забути, коли досяг омріяної посади, який взагалі не обов'язково підкріплювати знаннями, адже головне – є видимість. Для суспільства спектаклю видимість стоїть понад буттям, ілюзорність – понад реальністю. Ш. Амонашвілі справедливо зауважує, що сьогодні держава зосереджена на фінансуванні тестів, машин для тестування, але ж зовсім не піднімаються питання фінансування тих проєктів, що стосуються духовного й морального розвитку особистості. Відомий педагог описує ситуацію в загальноосвітніх закладах, однак, можна констатувати факт про те, що аналогічна ситуація складається й у вищих навчальних закладах, адже і школа, і ВНЗ є складовими системи освіти. Більше того, російський науковець говорить не про школи Росії, а взагалі про школу. І це можна пояснити тим, що суспільство спектаклю не обмежується адміністративними кордонами держави, це загальний стан, у якому перебуває сучасне людство.

Суспільство впливає на викладача через своїх агентів. Найбільш впливовими, оскільки перебувають у безпосередньому контакті з викладачем найбільше часу, на них передусім він орієнтується, є студенти й (дещо меншою мірою) їх батьки. Відповідно, розглядаючи проблему формування рольової структури викладача вищої школи, необхідно з'ясувати портрет сучасного студента, на формування якого теж впливає суспільство. Г. Дебор зауважує, що будь-яка індивідуальна реальність у суспільстві спектаклю стає соціальною, що безпосередньо залежить від суспільної

влади й нею ж сфабрикована. У сучасному суспільстві фабрикується мода на професії. Уже є неактуальними тези про те, що всі професії важливі, і що сродна праця – це необхідна умова існування особистості. Праця із духовного виміру (коли вона була передовсім засобом вираження й вдосконалення внутрішнього світу особистості) потрапляє в матеріальний – стає лише способом накопичення (при чому кількісного, а не якісного) матеріальних благ. Більше того, матеріальні блага замінюються грошима – ілюзією, видимістю, адже їх вартість повсякчас може бути нівельованою в наслідок грошової реформи чи інфляції. Таке панування грошей у суспільстві Г. Гегель назвав принципом грошей, це, за його висловом, життя мертвого, що в собі рухається. Таким чином, студент обирає професію не за покликанням, не задля реалізації свого внутрішнього потенціалу, таланту, схильностей, а в гонитві за ілюзорними матеріальними благами. Як наслідок, під час вступної кампанії є далеко непоодинокі випадки, коли абітурієнти подають документи до різних ВНЗ на різні, зовсім неспоріднені спеціальності.

На вибір майбутньої професії студента впливає не лише сформована в суспільстві думка про престижні й непрестижні професії. Глухота до свого духовного життя формувалася з дитинства, коли особистість долучалася до видовищної культури, до споживання видовищ, коли формувалася глядацька свідомість. Це відбувалося тоді, коли живе спілкування з батьками, родичами, однолітками підмінялося переглядом телевізора (де дитина проживала не своє життя, а життя вигаданих або напіввигаданих персонажів) чи іграми за комп'ютером (теж вигадана реальність). Відповідно, за твердженням Г. Дебора, у такій ситуації відбувається відчуження глядача на користь об'єкту, що споглядається, що виражається таким чином: чим більше він споглядає, тим менше він живе, чим більше він погоджується визнати себе в образах потреб, що панують, тим менше він розуміє власне існування і власні бажання. Зрештою усвідомлений вибір професії підміняється вказівками іншого (суспільства, батьків). При цьому суспільство нав'язує модні професії, а батьки – ті, за навчання яких вони здатні сплатити. Те, що їй нав'язали професію, особистість і не усвідомлює або ставиться до цього індиферентно. Як наслідок, викладач має працювати зі студентами, які мало того, що професійно неорієнтовані (навіть дезорієнтовані), а й до того ж професійно непридатні. Відповідно, викладач має опанувати такі ролі, як: педагог-реабілітолог, психотерапевт.

У сучасному суспільстві складною виявляється самореалізація викладача в професійній діяльності через такий соціальний процес як відчуження. Цей феномен досліджували філософи ще в XVII-XVIII століттях. Так, у теоріях суспільного договору (Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо) під відчу-

женням розуміли процес деіндивідуалізації соціальних відносин, який виникав у зв'язку з передачею державі прав особистості. У філософії Г. Гегеля відчуження було однією з головних категорій. Він розумів відчуження як зовнішній прояв світового розуму в природі та історії й опрідметнення сутнісних сил людини.

У подальшому філософи розкривали різні аспекти відчуження (Л. Фейєрбах – для пояснення релігійної віри, коли Бог розглядається як відчуження людської сутності; М. Гесс – у політиці та економіці, коли гроші є відчуженням в економіці, а державна влада – в політиці), однак сутність феномену залишалася тією ж.

У капіталістичному суспільстві відчуження зростає пропорційно до того, як зростає влада людини над природою. У розумінні К. Маркса, феномен відчуження позначає той стан, коли сили, витворені людиною, повертаються проти неї самої, тобто спостерігається явище ворожості рукотворного світу його творцям, втрати контролю людини над продуктами діяльності. К. Маркс розрізняє чотири види відчуження:

- від результатів своєї праці, бо продукти забирає капіталіст і вони надалі «живуть власним життям»;
- від процесу виробництва, адже слабко уявляє, що робить і для чого;
- від себе, тому що йому протистоїть власне я, жорстко запрограмоване на виробництво, а не на творчість;
- від суспільства, а точніше – від власної родової соціальної сутності.

У XIX – на початку XX століття проблема відчуження не зникає, а навпаки загострюється, набуваючи нових аспектів. Якщо філософи у XIX столітті розглядали феномен відчуження в межах виробництва, то в XX столітті цей феномен поширився й на інші сфери суспільного життя й діяльності, з'являються нові форми відчуження, де суб'єктом виступає людина, яку залишили без своїх суттєвих характеристик, «обезлюднили». Основними ознаками відчуження у світосприйнятті сучасної людини визнаються:

- відчуття безсилля перед долею;
- розуміння відсутності сенсу існування, неможливості досягти якими-небудь діями очікуваний результат;
- сприйняття оточуючого середовища як світу, де не виконуються взаємні соціальні зобов'язання, зруйнована інституціолізована культура;
- відчуття самотності та виключності людини з існуючих соціальних зв'язків;
- відчуття втрати «справжнього Я», самовідчуження.

Е. Дюркгейм підкреслює, що в індустріальному суспільстві люди втрачають відчуття спільності, у них спостерігається зростання індивідуа-

лізму, відповідно, народжується відчуття самотності, яке притаманне жителям мегаполісів.

Німецький філософ О. Шпенглер пов'язував феномен відчуження із народженням цивілізації. На його думку, відчуженість наростає по мірі перетворення культури у цивілізацію, у якій господарює бездушний інтелект, безособистісні форми соціальних зв'язків, які пригнічують творче начало особистості. Аналогічні процеси описав і М. Вебер, який приділив особливу увагу формалізації соціальної організації, її бюрократизації, що супроводжувалася втратою людини її індивідуальної свободи.

Г. Зіммель акцентував увагу на «інтелектуалізації» суспільного життя та відчуження індивіда від соціальних та культурних утворень, його перехід у раціональну «одновимірність».

Представники Франкфуртської школи (Т. Адорно, В. Бен'ямін, М. Горкгаймер, Л. Левенталь, Г. Маркузе, Ф. Поллок, Е. Фромм) також основну причину відчуження вбачають у домінуванні раціональності, яка стала ідеологією панування людини і над природою, і над людиною. Шлях подолання відчуження представники школи бачили у поширенні такого світогляду, який був би заснований на «критичному мисленні» та викривав би різні форми хибної свідомості.

Г. Маркузе розробив концепцію «одновимірної людини». Вона бере участь у нав'язаній їй споживачській гонці і стає відчуженою від таких своїх соціальних характеристик, як критичне ставлення до існуючого суспільства, здатність до революційної боротьби за його реформування та інше.

Особливий підхід, який вирізнявся з-поміж інших, був у представників екзистенціалізму. Вони розглядали головним джерелом відчуження перетворення техніки у самостійну силу, яка існує за власними законами. Так, К. Ясперс вважав, що технічне відчуження стало центральним тому, що техніка все більше заповнює предметне буття людини. Він вважав, що вихід є у розвитку комунікації, у індивідуальному та інтимному спілкуванні, протистоянню будь-якому фанатизму.

В освіті відчуження виражається в тому, що викладачі невпевнені в завтрашньому дні, відчувають себе незахищеними попри ті регалії чи стаж роботи, які мають, адже все обмежується терміном контракту й жодних гарантій того, що цей контракт буде продовжено. Відчуття відчуження підтримується й самою державною владою, адже вона не завжди дотримується тих зобов'язань, що взяла на себе. Крім того, велика частка педагогів, які зараз викладають, пережили 90-ті роки, що стали переломними для багатьох у світосприйнятті, у сприйнятті стосунків між державою та індивідом.

Циклічність навчального процесу, яка покликана організувати діяльність викладача і студентів, є одним із провідних чинників формування відчуження праці викладача. Адже із плином часу починає складатися враження, що все повторюється. Для подолання відчуження, на думку Г. Дебора, людині необхідно вийти за межі циклічного часу, усвідомити себе паломником, який долучається до часу історичного, тобто викладач має усвідомити й осмислити свою діяльність в контексті діяльності попередніх поколінь педагогів, крім того (й це головне) усвідомити власну діяльність як історію розвитку своєї особистості.

Інтелектуалізація вищої освіти, що відбувається протягом останніх десятиліть, тенденція до збільшення частки комп'ютерних технологій в сфері освіти (складання ЗНО майбутніми абітурієнтами, що виключає можливість екзаменатора безпосередньо спілкуватися з майбутнім студентом; впровадження тестових семестрових і державних екзаменів, де також дистанціюється студент і викладач) лише підсилюють відчуття відчуження в професійній діяльності викладачів, адже порушуються умови комунікації – основи педагогічної діяльності. Як наслідок, стає дискретним формування особистості професіонала – майбутнього педагога – оскільки доведено дослідями психологів і багаторічним досвідом педагогів те, що особистість формується лише при безпосередньому спілкуванні з іншою особистістю.

За таких умов викладач опиняється в опозиції до сучасного суспільства (воно нав'язує матеріальні цінності, тоді як педагог має дбати про духовне становлення людини, її самореалізацію) та держави (яка пропонує такі реформи в освіті, які лише підсилюють відчуття відчуження в професійній діяльності педагога). Такий стан речей суперечить суті педагогічної діяльності, адже викладачі мають готувати професійно придатних спеціалістів, тобто тих, що здатні здійснювати свою діяльність на кваліфікованому рівні в сучасних умовах. Крім того, викладачі мають з'ясувати питання про те, як співвіднести матеріальне й духовне в житті особистості, щоб майбутні вчителі були професійно придатними в сучасних умовах панування матеріальних цінностей, і разом із тим, були особистостями, які здатні спрямовувати особистість свого учня на духовне зростання, на пошук свого призначення в цьому житті. Іншими словами, викладачі мають стати діалектиками і вписати своє мислення в межі практики. Таким чином, викладач вищого навчального закладу має опанувати роль філософа-мислителя.

Наслідком процесу відчуження є, зокрема, явище розрізненості соціальних і професійних ролей особистості, тому виникає конфлікт між особистим життям людини та її кар'єрним ростом. За таких умов людина доходить висновку, що необхідно обирати: спочатку будувати кар'єру, а

потім особисте життя чи навпаки. На нашу думку, одним із шляхів подолання відчуження є переосмислення особистістю засад своєї професійної діяльності. Педагогічна діяльність повинна сприйматися не як засіб для існування, а передусім як шлях духовного зростання особистості, реалізації її потенціалу.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Отже, професійна діяльність педагога має ознаки творчої діяльності, а рольовий репертуар є цілісною системою, що являє собою потенційні і реальні можливості реалізації багатогранної особистості. У подальших дослідженнях плануємо розробити професіограму педагога вищої школи, скласти цілісну систему рольової структури особистості викладача вищої педагогічної школи, дослідити механізми становлення й реалізації рольової структури педагога.

Література

1. Амонашвили Ш. Основы гуманной педагогики: в 20 кн. Кн. 1. Улыбка моя, где ты? / Ш. Амонашвили. — М.: Амрита, 2012. — 304 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
3. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор; [режим доступа: http://avtonom.org/old/lib/theory/debord/society_of_spectacle.html]
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. — М.: Наука, 1991. — 575 с.
5. Маркузе Г. Критическая теория общества / Г. Маркузе: пер. с англ. А. А. Юдина. — М.: АСТ «Астрель», 2011. — 382 с.
6. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм: пер. с англ. — М.: Республика, 1992. — 430 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс: пер. с англ. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.